

Pusztay János
Szombathely

Még egyszer a magyar és a nyenyec igeragozási típusokról

1. Az uráli nyelvcsalád több nyelvében – ugor és szamojéd nyelvek, valamint mordvin – megkülönböztetik az alanyi és a tárgyas (vagy intranszítív és tranzitív, megint másként az indeterminált és determinált) igeragozást. (A terminusok jelentése eredendően különbözik egymástól, az említett uráli nyelvek esetében egyikre sem illik egyértelműen egyik sem. Ráadásul a különböző nyelvekre alkalmazott ugyanazon terminus azt a hamis látszatot kelti, mintha az adott nyelvekben ugyanarról a jelenségről volna szó, ami távolról sem így van. Ezért célszerű volna az alanyi/intranszítív/indeterminált ragozás helyett az 1. ragozás, a tárgyas/tranzitív/determinált ragozás helyett a 2. ragozás elnevezést használni.)

Az egyes uráli nyelvek a szubjektív és az objektív konjugációt eltérően használják, s az alkalmazási elv – szemben Honti sommás véleményével (HONTI 1995:57) – nem minden uráli nyelvben a tárgy határozott voltától függ. A tárgy determináltsága mellett az alany-tárgy viszony kifejezése, a tárgy ismert (referált) volta a mondatban, illetve a kontextusban, a fókuszpozíció legalább annyira fontos.

2. Az ómagyar és a mai magyar nyelv között a két konjugáció használatában különbség van.

2.1. A 16. századi dunántúli nyelvhasználatot elemezve Abaffy (ABAFFY 1964, 1965) az alábbi eltéréseket állapította meg:

a) 16. századi objektív – ma szubjektív konjugáció:

- *adna kteok* (tkp. *kendtök*) ... *wag' týzen hatt zeker wezzeot... kijt en ... knek* (tkp. *kendnek*) ... *meg akarom zolgalnij* (ABAFFY 1964: 19),

- *Išmeg vgan akkor vitte el arpat XIII koblot* (ABAFFY 1964: 20),
 - *kegelmeteókteól minden jo ŒzonŒzedŒsagot waryuuk* (ABAFFY 1964: 21),
- b) 16. századi szubjektív – ma objektív konjugáció:
- logikailag határozott tárgy mellett alanyi ragozás, pl.
Az wraijmmal ... Erijzthjnk (őriztünk) *az partokath; azok tegijenek az theoerwenth* (ABAFFY 1965: 324),
 - főnévi mutató névmás mint tárgy mellett alanyi ragozás, pl.
azthes (= azt is) *ertettewnk az mi nepejnkteól, hogj...* (ABAFFY 1965: 324);
(Klemm [KLEMM 1928–1942: 127] szerint az *ezt, azt* mellett akkor használható alanyi ragozás, ha logikailag határozatlan tartalmú a tárgy, pl.
Hozott sőt is? Azt is hozott.),
 - Px-es tárgy mellett alanyi ragozás, pl.
tegnap elewth hozanak ... kijral egh leweleth (ABAFFY 1965: 324).

2.2. A mai magyarban a tárgyas ragozás használatának alapvető feltétele a mondat tárgyának határozott volta. Mindazonáltal fölmerül a kétség, vajon ez lehetett-e az eredeti alkalmazási szabály is. A kételyeket az alábbi megfontolások táplálják:

- az első és a második személyű személyes névmás (is) *eo ipso* határozott, mellette mégis alanyi ragozású ige áll,
- még a 16. században is ingadozás volt tapasztalható a konjugációk megválasztásában,
- a határozott és határozatlan névelő – azaz szintaktikai eszközök – rendszerbe állításával a két konjugáció megkülönböztetése redundánssá vált (hiszen a határozottságot a határozott névelő kifejezi, s ezt felesleges konjugációválasztással fokozni; ti. elegendő volna a következő ellentétpár: *olvasok (egy) könyvet* – **olvasok a könyvet*, vö. pl. német *ich lese ein Buch* – *ich lese das Buch*),
- továbbá lásd az ilyen példákat, mint *Azt olvasok, amit akarok. Azt csinálsz, amit akarsz.* Vö. *Azt mondom, amit várnak tőlem.* (Esetleg erre jó Klemm magyarázata.)

2.3. Sherwood (SHERWOOD 2000: 264) szerint a magyar nyelv „európaibb” – inkább morfémiailag kiváltott – igei egyeztetési szabályt alkalmaz, aminek gyakran kevés köze van a határozottság/határozatlanság fogalmához, lásd *szeret-i a zené-t hallgatni* – *szeret zené-t hallgatni*.

A magyar a régi rendszernek, amelyben a topikális tárgy határozott és a fókusz tárgy határozatlan, az újraelemzése révén alakult át. (NIKOLAEVA 2000: 200)

3. Gulya már 1967-ben az osztjakra vonatkozóan azt a helytálló következtetést vonta le, hogy a tárgy határozottsága nem alaki (morfológiai) vagy szófaji feltételektől függ, még csak nem is – ahogy Steinitz feltételezte – a szórendtől, hanem a beszédhelyzettől, a tárgy ismert (referált) voltától. Másodlagosan közrejátszhat a cselekmény perfektuáltsága, konkrétsága, a határozott tárgy nyelvtani számszerűségének említése is. (GULYA 1967: 393)

Az osztjában a tárgy jelölése a tárgy determináltságát illetően irreleváns, ti. az osztjában a beszédhelyzet – referencia következményeképpen fellépő határozott tárgyas (determinált) viszonyt a mondatban a tárgyas igeragozású igealak jeleníti meg. (GULYA 1967: 394)

Nikolaeva szerint az obi-ugor nyelvekben a konjugáció megválasztásához nem elegendő kritérium a határozottság–határozatlanság. Ezért célszerű a hagyományos objektív (tárgyas) ragozás helyett a *tárgyi egyeztetés* (*object agreement*) terminus használata. Kétféle tárgy különböztethető meg: amelyik kiváltja az egyeztetést (azaz az ige objektív konjugációba kerül), illetve amelyik nem (azaz az ige szubjektív konjugációban van). (NIKOLAEVA 2000: 199) Az utóbbi esetben a tárgy fókusz pozícióban van (a fókusz új információt ad a már meglévő tudáshoz). A fókusz pozícióban lévő tárgy jellemzői:

- szigorúan preverbális – azaz ige előtti – helyzetű,
- a tárgyra vonatkozó kérdésekben és válaszokban az ige szubjektív konjugációban van,
- a fókusznak – a topic-kal ellentétben – mindig jelen kell lennie a mondatban, hiszen új információt hordoz. (NIKOLAEVA Ostyak 73–74)

A tárgyegyeztetést (azaz az objektív konjugáció választását) kiváltó tárgy topic funkciójú. A topic és a fókusz logikailag függetlenek a határozottságtól (NIKOLAEVA 2000: 200). Skribnik másképpen fogalmazza meg lényegileg ugyanezt a gondolatot: a vogulban és az osztjákban a tranzitivitás : intranszitivitás fogalmi ellentét párnak nincs grammatikai jelentősége (SKRIBNIK CIFU 9: 271).

A vogulban az objektív konjugáció szuffixumai Skribnik szerint azt jelzik, hogy a mondat tárgya átmenetileg a beszélgetés másodlagos fontosságú témájává válik, és hogy az a következő mondatokban is szerepelni fog. Az objektív konjugációval fókuszált szó (azaz a tárgy) a következő mondatokban Px-szel van jelölve, de az ige már szubjektív konjugációba kerül (SKRIBNIK CIFU 9: 270–271).

A szintaktikai eszközök és a megfelelő morfológia elsősorban a pragmatika céljait szolgálják és nem szemantikai szerepet játszanak. A vogulban a grammatikai alany nem feltétlenül ágens, hanem topic-1, a grammatikai tárgy nem feltétlenül patiens, hanem topic-2. Ebből következik, hogy a topic-1 mindig alanyi, a topic-2 mindig tárgyi pozícióban van – függetlenül szemantikai szerepüktől. A topic-2-t az objektív konjugáció ragjai jelzik (SKRIBNIK CIFU 9: 271).

Az obi-ugor rendszer – eltérően a magyartól, ahol a tárgy határozottsága váltja ki a tárgyegyeztetést (azaz az objektív konjugáció választását) – analóg a szamojéddal. Nikolaeva szerint ez az archaikusabb megoldás (NIKOLAEVA 2000: 200).

4. A nyenyecben – mint számos paleoszibériai nyelvben – a fókuszszemlélet az uralkodó (TEREŠČENKO 1956). E szerint az alanyi (indeterminált/intranszítív) ragozást akkor használják, ha a mondat fókuszában a tárgy áll, függetlenül annak határozatlan vagy határozott voltától (*az apa újságot* [és nem *könyvet*] *olvás*), a tárgyas (determinált/transzítív) ragozást pedig akkor, ha a mondat fókuszában az állítmány áll (*az apa újságot olvas* [és nem *széttép*]), megint csak függetlenül a tárgy határozatlan vagy határozott voltától.

Körtvély elutasítja a fókusznak a konjugáció megválasztásában játszott szerepét (KÖRTVÉLY 2005: 115, 117), szerinte viszont a ragozás megválasztása a tranzitivitástól függ (i. m. 152 ff.). Ennek ellentmondanak az olyan, determinált igealakú példamondatok, mint

- *t'ukūm nāedarāb?nān jā jankoda? níw?* 'ha ezt elengedem, nem lesz föld' (LEHTISALO 1947: 3);
- *tāda t'ikī tād'ebe p'ēncersawaj jirīn' p'āda* 'akkor a sámán a varázsdobbal elindult a holdhoz' (LEHTISALO 1947: 8);
- *jirī nāni? χājērād níēnum? mēwańíce χāeiwī χāsawa jirīχana t'ī tādāda* 'a hold és nap lányát elvenni elment férfi a holdban maradt' (LEHTISALO 1947: 9) stb.

Ezekben a mondatokban az állítmány az ún. determinált konjugációban álló, tárgy nélküli ige.

5. Az ingadozások kétféle szemlélet, egyfelől a determináltság, másfelől a fókuszpozíció ütközésére engednek következtetni. Gulya (1996: 97) szerint a kiindulópontnak nem morfológiainak, hanem kommunikatív/szintaktikainak kellett lennie.

A magyar nyelvben az igeragozás megválasztása körüli bizonytalanság egy hosszú fejlődés kísérőjelensége. A magyar nyelvben a két konjugáció használata megváltozott, a korábbi – paleoszibériai eredetű – fókuszpozíciós szemléletet felváltotta a tárgy határozottságát/határozatlanságát mint konjugációválasztást meghatározó kritérium. A két rendszer ingadozása még látszik a 16. századi és a mai szövegek eltérésében. A határozott névelő kialakulása a két konjugáció új funkció szerinti megkülönböztetését fölslegessé teszi, ám hogy az átalakult funkció ellenére megmaradt, csak a morfológiai rendszerek konzervatív voltát igazolja.

Irodalom

- ABAFFY Erzsébet (1964): A tárgyas igeragozás XVI. századi használatáról. – *Nyelvtudományi Értekezések* 40: 16–21.
- ABAFFY Erzsébet (1965): Mondattani problémák a XVI. században. (Az alanyi igeragozás használatáról) – *Magyar Nyelv* 61: 323–326.
- GULYA János (1967): A tárgyas igeragozás az osztjákban (A vahi nyelvjárás anyaga alapján) – *Nyelvtudományi Közlemények* 69: 389–394.
- GULYA, János (1996): Transitivität, Determiniertheit und objektive Konjugation im Proto-Uralischen. – *CIFU* 8, Pars III, Jyväskylä, 96–99.
- HONTI, László (1995): Zur Morphotaktik und Morphosyntax der uralischen/finnisch-ugrischen Grundsprache. – *CIFU* 8, I, Jyväskylä, 53–82.
- KLEMM Antal (1928–1942): Magyar történeti mondattan. Budapest
- KÖRTVÉLY, Erika (2005): *Verb conjugation in Tundra Nenets*. *Studia uraloaltaica* 46, Szeged
- LEHTISALO, Toivo (1947): *Juraksamojedische Volksdichtung*. MSFOu. XC, Helsinki
- NIKOLAEVA, Irina (2000): Syntactic analysis of object agreement in Ob-Ugric. – *CIFU* 9, Pars II, Tartu, 199–200.
- PUSZTAY János (2001): Determináltság a konjugációban: magyar–jurák-szamojéd összevetés. – In: *Kontrasztív nyelvészeti tanulmányok*. *Colloquia Contrastiva* VII, Savariae (Szombathely), 68–73.
- SKRIBNIK, Elena (CIFU 9): Pragmatische Textstrukturierung im Wogulischen: Passiv, objektive Konjugation, Kasusvariierung und mehr. – *CIFU* 9 Pars II, Tartu, 270–271.
- TEREŠČENKO, N.M. (1956): ТЕРЕШЧЕНКО, Н.М.: *Материалы и исследования по языку ненцев*. Москва – Ленинград